

Visió marinera canetenca del segle XIX

L'adéu a Cuba

ANTONI CRUANYES BECANA

Als darrers anys del segle dinou els catalans i canetencs emigrats a l'illa de Cuba o Puerto Rico i altres colònies espanyoles del Carib havien fixat les seves principals activitats en el comerç i indústries de l'illa cubana i les velles colònies del sud dels Estats Units.

Les grans singladures marítimes havien arribat a la seva fi i dels vells patrons de la «carrera d'Índies» ja en quedaven ben pocs. Ja no ressonaven noms de patrons com Rolderat, Dillat, Manyà, Carcereny, Carnesoltes, Batistapau, Cruanyes, Misser, Font, Milans, Clausell, Llauger, Arrufat, Cabris, Pica, Casalins, Goday i tants i tants altres que durant els segles disset i divuit havien navegat per tots els mars del món conegut...

Ara, generalment, eren amos o administradors «d'ingenios» o comerços a tots els carrers de l'Havana o Santiago i altres grans ciutats del país, fins a l'extrem que la paraula «tendero» era sinònim de «el catalán de la esquina». Aquest fet és recollit per estudiosos anglesos i americans com Hugh Tomas, qui assenyala que la majoria d'emigrants espanyols de Cuba eren o bé catalans o bascos i fins i tot esmenta que en un carrer principal de Santiago tots els comerços eren de catalans, llevat d'un, el qual era conegut com «el negro catalán».

A l'entorn d'aquests canetencs famosos i molts altres no identificats, es donaren situacions prou sinificatives de quin era el tarannà i el comportament

d'alguns d'ells, com també de l'escassa estima que es tenia als esclaus. De viva veu i de fills d'aquests «americanos» hi ha fets prou significatius...

Un d'ells és el cas d'un canetenc que durant molts anys va viure i va fer fortuna a Cuba. En un moment determinat i portat per un cop de geni, va llençar dins del forn de la seva fleca un negre esclau...

Un altre cas també escoltat de viva veu d'un descendent d'un altre «americano» és el següent: sabent la senyora de la casa que una mulata jove i bonica era afavorida per les atencions del seu marit (contra la seva voluntat) li va fer aplicar una planxa roent al pubis... I molts altres casos no tan extrems com els escrits.

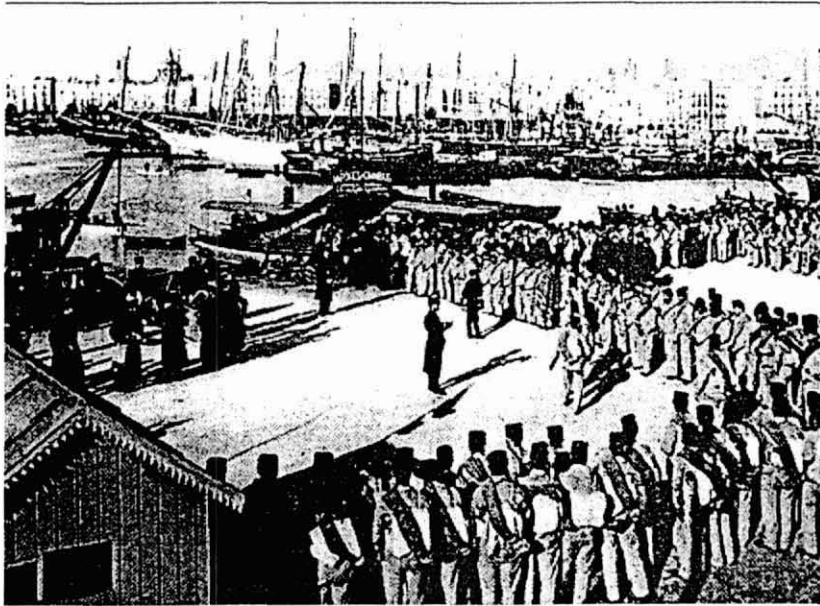
A l'entorn de la vida social catalana i/o espanyola a l'illa de Cuba escau comentar la figura popular de Pancho Martí, que tingué descendència de dues dones. La primera era blanca i la segona mulata, de gran bellesa. Durant molts anys es feia aquesta admonició als joves de Santiago: «Si et portes bé, et casaràs amb la filla de «Pancho Martí», però si et

portes malament ho faràs amb una filla de la negra Tomasa...». La percepció popular era que els catalans barons de Santiago tenien tirada cap a les mulates, mentre que els residents a l'Havana es casaven, indefectiblement, amb catalanes o cubanes. Una de les raons podria ser la menor densitat de negres a la capital cubana.

Serveixi l'exemple de Pancho Martí com a natural exponent de la liberalitat moral existent a tota l'illa. Personatges prou importants solien tenir, a més de la pròpia muller, una o més mulates com a complement de les seves activitats sexuals i tot això emparant-se en

El pare Antoni M. Claret, arquebisbe de l'Havana

Embarcament de tropes cap a l'Havana

una vella llei d'Índies on s'explicitava la «Prohibición de casamiento entre blancos de notoria nobleza y mujeres de color». Aquesta prohibició, que en els seus orígens pretenia tenir alguna justificació, es va anar estenent a tots els ordres de la vida americana, arribant a extrems que van fer necessària la presència d'alts càrrecs eclesiàstics per a posar-hi un xic d'ordre...

Així cal entendre la tasca portada a cap per qui fou arquebisbe de Santiago, el més tardanament proclamat Sant Antoni Mª Claret.

Fou nomenat arquebisbe el juny de l'any 1850 a l'edat de 43 anys i al cap de sis mesos embarcava a Barcelona a bord de la fragata «Teresa Cubana» per a dirigir-se a Cuba, on feia més d'onze anys que no tenien prelat.

Durant la seva estada i per mitjà d'una intensa tasca missionera, va assolir de regenerar els costums atorgant més de 9.000 llicències matrimonials i legitimat més de quaranta mil nens i nenes sense pares reconeguts.

Tot això és demostratiu que l'amistançament entre parelles de diferent color es considerava un mal molt arrelat i pràcticament emparat per la llei, ja que les autoritats negaven permís pel matrimoni basant-se en les antigues lleis d'Índies.

En aquesta tasca regeneradora Sant Antoni Mª Claret va comptar

amb la col·laboració sincera del Capità General Marquès de la Pezuela, que ho havia intentat en va, aixecant un gran enrenou i una forta oposició que li va costar el càrrec.

A la mateixa illa de Cuba, Sant Antoni Mª Claret fou objecte d'un atemptat a la ciutat de Holguín, del qual en va sortir amb una gran ferida a la cara que el va deixar assenyalat per sempre. També va aconseguir la introducció dels religiosos «paüls» i dels escolapis destinats a l'educació.

Com és natural, ni tots els «americanos» foren ànimes caritatives, tot i que després distribuïen almoines en les seves viles natives, ni tampoc la totalitat de les fortunes que alguns canetencs aplegaren a Cuba tenien connexió amb la pràctica de l'esclavitud. Cuba s'havia convertit en una de les darreres colònies espanyoles i els esclaus havien de jugar un paper necessari i imprescindible en el desenvolupament de l'economia cubana.

Fins a la fi del segle dinou les activitats dels canetencs en la vida cubana queden força recollides repassant les dades que ens donen investigadors tan destacats com Oliva, Martínez Shaw, Roy, Fradera i tantes altres fonts de molts escrits apareguts en revistes canetenques.

L'havanera va arribar a Espanya de boca dels mariners o soldats

que tornaven de Cuba al Mediterrani o al Cantàbric. Només cal recordar aquella que ens diu:

Mi madre fue una mulata y mi padre un federal...

En relació a la pràctica i el comerç de l'esclavatge, en els estudis exhaustius de Josep Fradera es divideix la participació dels catalans (i canetencs) en el tràfic d'esclaus en dues etapes: abans de la prohibició legal del tràfic i durant el període següent fins al 1845.

Segons aquests càlculs en la primera etapa van entrar a Cuba uns 300.000 esclaus, el 24% dels quals ho foren en embarcacions catalanes i la resta en embarcacions espanyoles i nord-americanes... En els darrers quatre anys autoritzats aquest percentatge català va créixer augmentant fins al 60%. Diverses raons produïren aquest augment: la demanda creixent, la retirada dels negres nord-americans, la pèrdua progressiva del comerç continental i, finalment, el descens dels beneficis en altres rams comercials.

L'esclavitud, amb el seu tracte brutal, havia fet els homes de color d'una altra naturalesa fins al punt que es posava en dubte, per part dels dominants, que els negres tinguessin ànima.

A Cuba, després de magres temptatives reformistes per part d'Espanya, el «Grito de Yara» sobrealta l'illa i el moviment d'alliberament dels esclaus s'estén per tota la manigua.

Esclata una dura guerra de deu anys entre la «madre patria» i la seva filla... Quants soldats espanyols hi troben la mort! De 3.600 voluntaris catalans en sobreviuen 369...

Espanya, tanmateix, surt victoriosa d'aquesta primera lluita.

Tot i la prohibició legal de l'esclavatge, aquest va continuar produint-se fins que als darrers anys de domini espanyol a l'illa de Cuba van entrar-hi, encara, uns dos-cents mil esclaus més, sumats als que procedien de les terres de Yucatán (Baró Blanchart).

L'almirall Cervera, cap de la flota espanyola

i aquesta decisió va convertir la històrica institució dels escolapis de Guanabacoa en un vedat gairebé exclusiu de religiosos catalans que impartirien l'ensenyament a diverses generacions de cubans, en castellà, sense perdre la condició de catalans. D'aquestes escoles sortiren, en bona part, els corrents independentistes que haurien de portar finalment a la creació de la nació cubana.

La segona gran sublevació cubana feia temps que havia esclatat i les forces

espanyoles destacades a Cuba no podien arribar a pacificar l'illa.

Els interessos americans i la seva política expansionista pressionaven el govern d'Espanya, cominant-lo a donar fi a les hostilitats i concedir la independència a l'illa de Cuba.

Després de tot un seguit de tensions i pressions diplomàtiques, l'explosió al port de l'Havana del cuirassat americà Maine va justificar que es trenquessin les hostilitats entre Espanya i Nord-Amèrica.

El dia 23 d'abril, diada de Sant Jordi, de 1898, el president americà Mac Kinley va declarar la guerra a Espanya i, tot seguit, l'esquadra americana, sota el comandament de l'almirall Sampson, va sortir de la base de Cayo Hueso i seguidament es presentà davant del port de l'Havana.

Torna a brandar la guerra:

**Adiós mi península
hermosa
Adiós que el deber me
llama
Adiós que me voy a la
Habana
A luchar por mi nación**

Estats Units, després de diversos intents de comprar l'illa a Espanya, entra en combat...

Aquell mateix any 1898 Espanya ofereix l'autonomia a Cuba, però ja és massa tard... Ha arribat l'hora de la independència!

De Cadis havien sortit, sota el comandament de l'almirall Cervera, els creuers Infanta María Teresa i el Cristóbal Colón, comunicant el Ministeri de Marina que anirien a Cuba dues flotes més. El 14 d'abril van arribar a Cabo Verde l'esquadra de Cervera i la dels destructors de Villaamil i quatre dies més tard s'hi adjuntaren els Oquendo i el Vizcaya.

Mentrestant les reunions de la «Junta de Generales de la Armada» feien notar la manca de dotació, ineficàcia i defectes dels vaixells espanyols, fins al punt que l'almirall Cervera preveia la seva destrucció, per superioritat manifesta de l'enemic, i això abans d'arribar a les costes de Puerto Rico.

No obstant aquestes raons, sòlidament fonamentades, el govern espanyol va ordenar que l'esquadra seguís cap a les Antilles... Quan van arribar a la Martinica ni tan sols estava preparada la provisió de carbó que el govern havia anunciat. D'aquí van passar a Curaçao on, d'acord amb el Dret Internacional, van carbonejar els destructors Teresa i Vizcaya.

El dia 19 de maig el gruix de l'esquadra espanyola entrava al port de Santiago de Cuba, que gràcies a la perícia dels seus comandaments, va burlar el bloqueig establert pels americans, amb forces molt superiors.

El port de Santiago de Cuba permetia ser defensat contra atacs navals i, amb obres de fortuna, artillant-se amb canons del creuer inutilitzat Reina Mercedes, però en canvi la boca estreta del port feia fatal la destrucció de l'esquadra allà refugiada, que en sortir d'un en un havien d'enfrontar-se amb tota la flota enemiga, molt superior en nombre, tonatge, protecció i artilleria.

El dia 23 de maig es va formalitzar el bloqueig del port de Santiago. Aprofitant un fort temporal, que se suposava que

Ja és cosa sabuda que l'esclavitud va perdurar a Cuba fins que els anys de la independència foren propers i encara començant amb l'aplicació de la llei anomenada de «Vientres libres», que donava la llibertat als nounats. Un altre pas endavant fou la llibertat dels esclaus adults obligats, però, a treballar durant tres anys per als seus antics amos i de forma gratuïta, amb dret només a l'alimentació.

Podem dir que els catalans a Cuba se sentien plenament identificats amb el país, considerant-lo com a propi. Podria ser l'equivalent del que molt més recentment han estat els «pieds noirs» francesos a l'Algèria. Qualsevol cubà de naixement o adopció sabia que a partir de la primera guerra cubana independentista, iniciada l'any 1865, la pèrdua de l'illa de Cuba era inevitable.

En l'ensenyament, tant religiós com d'altres matèries, hi van jugar un paper molt important els catalans que, en una gran majoria, constituïen l'Orde dels Escolapis. Aquest fet insòlit té una explicació ben simple, derivada del fet organitzatiu de la mateixa Orde.

L'any 1871 l'illa de Cuba va quedar inclosa dins de la «província» religiosa de Catalunya

allunyaria l'esquadra ianqui, es va pensar en sortir del port encenent calderes, però a la vista del temor que el Cristóbal Colón no pogués passar pels fondos existents, es va desistir de fer-ho.

El dia 31 de maig els canons americans van bombardejar Santiago i el 3 de juny van intentar embotellar l'esquadra espanyola submergint el casc del vaixell Memimac davant la bocana del port, però el foc espanyol va enfonsar-lo abans d'arribar al lloc escollit.

El tinent de navili Holson i els mariners que el comandaven van ser fets presoners.

Mentrestant els americans van desembarcar 16.000 soldats d'infanteria de marina a les ordres de Kent i Lawton. El general Shafter, d'acord amb el guerriller Calixto García, va desembarcar a Daigui i Siboney atacà el general Vara del rey, que amb 419 soldats els va barrar el pas.

Al cap de deu hores de combat només 84 soldats van sobreviure, morint tots els altres amb el general Vara del Rey.

Obeint les ordres del govern d'Espanya, l'esquadra espanyola va sortir a trencar el bloqueig enemic el dia 3 de juliol, amb sis vaixells i un tonatge de 28.000 tones en total.

L'esquadra americana enfront del port de Santiago estava formada pels acuirassats i creuers Indiana – Iowa – Texas – Brooklin – Ericson – Gloucester Vixen i el New York, a més dels vaixells auxiliars, amb un total de 68.000 tones.

Dels vaixells espanyols el primer de sortir fou el María Teresa, seguits per aquest ordre de l'Oquendo, Vizcaya, Cristóbal Colón, Plutón i Terror, aquests darrers últims caçatorpeders.

El María Teresa es va dirigir contra el Brooklin, el vaixell enemic més ràpid i poderós i a partir d'aquesta acció el combat es va generalitzar ràpidament.

Tot i els actes de coratge realitzats pels marins espanyols, tots i cada un dels nostres vaixells van ser canonejats, incendiats i enfonsats. El combat va començar a les 9.35 del matí i a les 13 hores

i 15 minuts s'havia consumat el sacrifici de l'esquadra espanyola de l'Atlàntic.

El nombre de baixes per part espanyola fou de 350 morts, 160 ferits i 70 oficials i 1.600 mariners presoners. Per part americana foren 1 mort i 6 ferits del Brooklin...

Amb la destrucció de la nostra esquadra desapareixia l'autoritat d'Espanya sobre els territoris d'Ultramar, que des de sempre es tenien per espanyols i amb qui tants lligams ens unien.

La decadència espanyola havia arribat al seu extrem més tràgic. Cents anys de relacions comercials, familiars i amoroses vers Cuba quedaven esborrats per sempre més.

Com a nous Boabdils només ens quedava plorar com a dones el que no havíem sabut conservar i defensar com a homes.

Més desastrosa fou encara la desfeta de l'esquadra del Pacífic. En el combat naval de Cavite l'esquadra americana, a les ordres de l'almirall Dewey, en un veritable exercici de tir al blanc, va anihilar tots els vaixells espanyols, ancorats dins el mateix port, esborrant d'aquells mars, absolutament i per sempre més, la presència d'Espanya.

Tot i que els fets de guerra succeïts a les illes Filipines no van commoure l'opinió catalana i canetenca tan profundament com els de Cuba, cal remarcar que alguns canetencs hi van participar activament, entre ells el tinent Sanromá, que durant molt de temps fou donat per mort i que amb l'acabament de les hostilitats va aparèixer viu, després d'un llarg captiveri en poder dels insurrectes tagals.

Un dels darrers actes de guerra, que es pot qualificar d'èpic, fou la llarga resistència d'un grup de combatents espanyols en els murs de l'església de Baler, que durant tres-cents trenta-set dies van resistir, amb mitjans molt minsos i sense queviures ni medicaments, la pressió dels enemics tagals, que s'esforçaven en demostrar-los que la guerra ja era acabada.

Entre els trenta-un supervivents de Baler es trobaven els catalans

Francesc Pineda, de Sant Feliu de Codines, Ramon Vila, de Talteüll, Pere Mir, de Guisona, i Pere Planas, de Sant Joan de les Abadeses.

El dia 1 de setembre de 1898 els supervivents van retornar malalts a Espanya, on van ser rebuts amb honors militars.

En aquesta línia és remarcable que dues de les figures, màxims herois de la independència cubana, portin un cognom tan indiscutiblement català com Martí o Artigas.

Finalment Cuba és ocupada militarment pels nord-americans, fins que l'any 1902 es proclama la República Cubana, essent-ne primer president el cubà, fill de catalans, Tomàs Estrada Palma.

La «carrera d'Índies» toca a la seva fi quan el Tractat de París consagra la pèrdua de Cuba, Puerto Rico i les Filipines... El sol ja es pon sobre aquell vast imperi espanyol...

Mentre l'Espanya decadent i prostrada tasta l'amargantor de la derrota i la fi del colonialisme d'Ultramar, emergeix la consciència crítica d'intel·lectuals de casa nostra, l'anomenada generació del 98. És quan Joan Maragall escriu « l'Oda a Espanya « amb el poderós i valent:

Escolta Espanya - la veu d'un fill
que et parla en llengua - no
castellana
Parlo en la llengua - que m'ha
donat la terra aspra
n'questa llengua - pocs t'ha
parlat;
en l'altra massa

Antoni Cruanyes i Becana

(Les condicions del Tractat de París foren d'una extremada duresa, fet que evidencia la nul·la estima de la capacitat colonialitzadora espanyola. Les velles potències colonials europees del continent americà conserven, encara avui a l'any 2.006, restes de les seves possessions americanes, com els anglesos, francesos i holandesos. Només Espanya i Portugal van restar sense un metre quadrat de terra on posar els peus).